
Vergaderjaar 2007–2008

---

31 444 V

**Slotwet en jaarverslag van het ministerie van
Buitenlandse Zaken 2007**

Nrs. 1–3

VOORSTEL VAN WET

Aangeboden 21 mei 2008

Wij Beatrix, bij de gratie Gods, Koningin der Nederlanden, Prinses van Oranje-Nassau, enz. enz. enz.

Allen, die deze zullen zien of horen lezen, saluut! doen te weten:

Alzo Wij in overweging genomen hebben, dat de noodzaak is gebleken van een wijziging van de begrotingsstaten van het ministerie van Buitenlandse Zaken (V) voor het jaar 2007;

Zo is het, dat Wij, met gemeen overleg der Staten-Generaal, hebben goedgevonden en verstaan, gelijk Wij goedvinden en verstaan bij deze:

Artikel 1

De slotwetmutaties in de begrotingsstaten van het ministerie van Buitenlandse Zaken (V) voor het jaar 2007 worden vastgesteld als volgt:

A. Departementale begrotingsstaat				
Art.no. Artikelomschrijving	Slotwetmutaties	Slotwetmutaties	Slotwetmutaties	
	<i>Verplichtingen</i>	<i>Uitgaven</i>	<i>Ontvangsten</i>	
	<i>x EUR1000</i>	<i>x EUR1000</i>	<i>x EUR1000</i>	
1	Versterkte internationale rechtsorde en eerbiediging van mensenrechten	- 14 795	- 5 699	
2	Grotere veiligheid en stabiliteit, effectieve humanitaire hulpverlening en goed bestuur	105 782	49 611	407
3	Versterkte Europese samenwerking	500 215	499 853	38 505
4	Meer welvaart en minder armoede	- 117 297	11 456	553
5	Toegenomen menselijke ontplooiing en sociale ontwikkeling	- 494 658	18 033	
6	Beter beschermd en verbeterd milieu	- 154 664	- 15 193	
7	Welzijn en veiligheid van Nederlanders in het buitenland en regulering van personenverkeer	- 8 124	- 1 206	9 477
8	Versterkt cultureel profiel en positieve beeldvorming in en buiten Nederland	- 11 732	2 890	- 12
9	Geheim			
10	Nominaal en onvoorzien	- 52	- 52	
11	Algemeen	- 35 609	- 49 577	87 127

B. Baten-lastendiensten		
Baten-lastendiensten	Slotwetmutaties	Slotwetmutaties
	Baten (x EUR1000)	Kapitaalontvangsten (x EUR1000)
CBI	1 802	n.v.t.
	Lasten	
CBI	1 656	n.v.t.
	Saldo	
CBI	146	n.v.t.

Artikel 2

1. In afwijking van artikel 54, eerste lid, van de Comptabiliteitswet 2001 geldt voor het jaarverslag van het ministerie van Buitenlandse Zaken (V) voor het jaar 2007, dat het in dat artikellid bedoelde inzicht per beleidsartikel in de toelichting bij de verantwoordingsstaat beperkt kan blijven tot de onderdelen c tot en met f van dat artikellid.
2. In afwijking van artikel 54, derde lid, van de Comptabiliteitswet 2001 wordt in het jaarverslag van het ministerie van Buitenlandse Zaken (V) voor het jaar 2007 de informatie, bedoeld in dat artikellid, niet per beleidsartikel opgenomen. Deze informatie wordt in het jaarverslag

gekoppeld aan door onze minister van Buitenlandse Zaken aange-
wezen beleidsprioriteiten.

Artikel 3

Deze wet treedt in werking met ingang van de dag na de datum van
uitgifte van het Staatsblad waarin zij wordt geplaatst en werkt terug tot en
met 31 december van het onderhavige begrotingsjaar.

Lasten en bevelen dat deze in het Staatsblad zal worden geplaatst en dat
alle ministeries, autoriteiten, colleges en ambtenaren wie zulks aangaat,
aan de nauwkeurige uitvoering de hand zullen houden.

Gegeven

De minister van Buitenlandse Zaken

De minister voor Ontwikkelingssamenwerking

Vaststelling van de slotwetmutaties in de begrotingsstaten van het ministerie van Buitenlandse Zaken (V) voor het jaar 2007

A. Memorie van toelichting

Met het vaststellen van de slotwetmutaties worden de begrotingsbedragen in de betrokken begrotingsstaten zodanig gewijzigd dat de som van bedragen, vastgesteld bij de betrokken ontwerp-begrotingen, de betrokken wijzigingsbegrotingen samenhangende met de Voorjaarsnota en de Najaarsnota en de onderhavige slotwet, gelijk zal zijn aan het gerealiseerde bedrag zoals dat uit het bijgevoegde jaarverslag blijkt.

Voor zover een slotwetmutatie voortvloeit uit een beleidsmatige beslissing dan wel anderszins een toelichting behoeft, wordt de mutatie toegelicht bij de tabel inzake de budgettaire gevolgen van beleid in het jaarverslag.

Wetsartikel 2

Na een overleg met de Tweede Kamer aan de hand van de brief van de minister van Financiën van 19 december 2007 (Kamerstukken II, 2007/2008, 31 031, nr. 19) is besloten tot een pilot ter verbetering van de (politieke) verantwoording aan de hand van de jaarverslagen van de ministeries van Buitenlandse Zaken, Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit en Volksgezondheid, Welzijn en Sport. De pilot betreft de jaren 2007 tot en met 2009. Ten behoeve van de pilot is het noodzakelijk voor die jaren af te wijken van een aantal bepalingen in de Comptabiliteitswet 2001 met betrekking tot de inrichting van het departementale jaarverslag. Het onderhavige wetsartikel regelt die afwijking voor het jaarverslag 2007 van het ministerie van Buitenlandse Zaken.

De pilot heeft inhoudelijke betrekking op de volgende verantwoordingsaspecten:

1. het integreren van de Slotwet en het Jaarverslag.
2. het toespitsen van de beleidsmatige verantwoording over de realisatie van de (politiek) belangrijkste beleidsprioriteiten van het Kabinet in het beleidsverslag. Er wordt niet meer standaard bij alle beleidsartikelen verantwoordingsinformatie – in termen van aan de operationele doelstellingen te koppelen prestaties en effecten – over het beleid opgenomen.
3. de in het beleidsverslag op te nemen beleidsverantwoordingsinformatie zal in elke geval worden verstrekt over de realisatie van de doelstellingen/prioriteiten uit het Beleidsprogramma van het kabinet (Kamerstukken II, 2006/07, 31 070, nr. 1), aangevuld met enkele andere doelstellingen die door de betrokken minister beleidsmatig van groot belang worden geacht.
4. de verantwoordingsinformatie bij de beleids- en niet-beleidsartikelen zal slechts financieel van karakter zijn (louter financiële verantwoording).

De minister van Buitenlandse Zaken,

De minister voor Ontwikkelingssamenwerking,

Leeswijzer BZ jaarverslag 2007

Inleiding

In het jaarverslag van het ministerie van Buitenlandse Zaken verantwoordt de regering het grootste deel van de uitgaven ten behoeve van het Nederlandse buitenlandbeleid. Een overzicht van alle uitgaven van het buitenlandbeleid is te vinden in het HGIS-jaarverslag. De HGIS (*Homogene Groep Internationale Samenwerking*) omvat naast het grootste gedeelte van de BZ-uitgaven ook de uitgaven van de overige departementen op het gebied van buitenlandbeleid. Het HGIS-jaarverslag wordt u gelijk met de departementale jaarverslagen aangeboden. In de tweejaarlijkse rapportage «Resultaten in Ontwikkeling» wordt in aanvulling op dit jaarverslag meer gedetailleerd ingegaan op de resultaten van het beleid van ontwikkelingssamenwerking (OS).

Toelichting experiment jaarverslag

Het ministerie van Buitenlandse Zaken maakt dit jaar deel uit van een experiment om het departementaal jaarverslag een meer politieke focus te geven met minder verantwoordingslasten. De Tweede Kamer heeft hiermee ingestemd tijdens een Algemeen Overleg op 6 februari 2008. De grotere politieke focus is bereikt door het beleidsverslag in te delen volgens de beleidsprioriteiten van het kabinet en daarover te rapporteren. De verantwoordingslasten nemen af door de beleidsmatige verantwoording te beperken tot het beleidsverslag. Dit heeft geresulteerd in een flinke reductie in de omvang van het jaarverslag in vergelijking met voorgaande jaren. In de nieuwe opzet zijn de slotwet en het jaarverslag geïntegreerd tot één document. De gegevens in de slotwetstaat betreffen budgettaire gegevens die geautoriseerd moeten worden. De slotwet maakt net als in voorgaande jaren geen onderdeel uit van de accountantscontrole. Slotwetmutaties en overige mutaties zijn in de financiële toelichtingen apart zichtbaar.

Het experiment duurt twee jaar en betreft naast de jaarverslagen 2007 en 2008 ook de begroting 2009. Omdat de begroting 2007 is opgesteld vóór het verschijnen van het beleidsprogramma en dit programma nog niet volledig verwerkt kon worden in de begroting 2008, zijn de jaren 2007 en 2008 zijn overgangsjaren.

Beleidsverslag

In de nieuwe opzet staan de prioriteiten uit het beleidsprogramma «Samen werken, samen leven» van het kabinet centraal. Voor BZ gaat het om de tien doelstellingen uit pijler 1, «Een actieve internationale en Europese rol» en het project «De Millennium Ontwikkelingsdoelen Dichterbij». Voor doelstellingen vier en acht geldt dat ook respectievelijk Defensie en VROM hierover verantwoording zullen afleggen in hun jaarverslag. Doelstellingen vijf, zes en zeven zijn in 2007 verder uitgewerkt in de beleidsnotities «Een zaak van iedereen, investeren in ontwikkeling in een veranderende wereld» en «Naar een menswaardig bestaan, een mensenrechtenstrategie voor het buitenlands beleid».

In het beleidsverslag wordt inhoudelijk verslag gedaan van de voortgang op de tien doelstellingen en het project. Meer politieke focus wordt ook verkregen door alleen de meest aansprekende resultaten te rapporteren. Dit betekent dat niet alle bereikte resultaten en behaalde doelen in het jaarverslag staan vermeld. Bovendien is de gedetailleerde beleidsmatige toelichting in de artikelen komen te vervallen. Dit impliceert dat in het jaarverslag over 2007 niet systematisch wordt teruggekomen op de «na te

Algemeen

streven resultaten» uit de begroting 2007, omdat deze gedeeltelijk gedetailleerde beleidsresultaten betreffen. Om de voortgang op de doelstellingen van het beleidsprogramma te laten zien zijn naast beschrijvende teksten, waar zinvol en haalbaar, ook kwantitatieve indicatoren opgenomen. Sommige indicatoren met betrekking tot de Millennium Ontwikkelingsdoelen, die in deze rapportage zijn opgenomen, zijn in internationaal verband geherdefinieerd vanwege voortschrijdend inzicht in de wijze van meten van deze indicatoren. Waar van toepassing, wordt dit in de tekst aangegeven. Om de internationale vergelijkbaarheid te waarborgen zijn in een aantal gevallen indicatoren ook onderhevig aan – in internationaal verband overeengekomen kleine bijstellingen in de uitgangswaarden. Ten behoeve van de uniformiteit en consistentie van begroting en jaarverslag gaat dit verslag echter, daar waar mogelijk, uit van de uitgangswaarden zoals opgenomen in de BZ-begroting voor het jaar 2007. In een aantal gevallen is de systematiek van meten dusdanig aangepast dat ook de uitgangswaarden en tussenstanden aanzienlijk zijn gewijzigd.

Door de nieuwe opzet is de aansluiting tussen de begroting 2007 en het jaarverslag 2007 lastiger en niet meer volledig te leggen. Om het leesgemak te vergroten is aan het eind van deze leeswijzer een tabel opgenomen waarin staat welke «oude» operationele doelstellingen corresponderen met de nu opgenomen doelstellingen uit het beleidsprogramma. Zo kan ook de relatie worden gelegd tussen beleidsdoelen en uitgegeven middelen. Uit de tabel wordt duidelijk dat over een beperkt aantal operationele doelstellingen niet beleidsinhoudelijk wordt verantwoord in het beleidsverslag. Dit betreft de operationele doelstellingen 2.1–2.3 (op het gebied van veiligheid en terrorisme), 3.5 (Raad van Europa) en 7.2 (vreemdelingenbeleid). Operationele Doelstellingen 8.1–8.3 (cultuurdoelstellingen en draagvlak Nederlands buitenlandbeleid), komen kort aan bod aan het eind van het beleidsverslag in verband met het ondersteunende karakter en politieke belang voor het gehele buitenlandbeleid.

Beleidsartikelen

Per beleidsartikel wordt ingegaan op de financiële verantwoording. De opmerkelijke verschillen tussen begroting en realisatie worden toegelicht evenals de belangrijkste slotwetmutaties. Aan het eind van elk artikel wordt ingegaan op de voor afronding in 2007 geprogrammeerde evaluatieonderzoeken. In deze sectie wordt waar nodig een toelichting gegeven op het al dan niet realiseren van het betreffende beleidsonderzoek. De tabel wijkt af van het model zoals aangegeven in de Rijksbegrotingsvoorschriften om zo eenduidig mogelijk te zijn met de begroting van 2007. Nadere informatie, inclusief de tekst van de beleidsonderzoeken zelf, is te vinden in de BZ-evaluatieprogrammering.

Accountantsverklaring en auditrapport

In het kader van de wettelijke controletaak geeft de auditdienst van het ministerie jaarlijks een accountantsverklaring af bij het departementale jaarverslag. Daarnaast heeft de auditdienst een wettelijke taak om de totstandkoming van de niet-financiële informatie alsmede het gevoerde financieel en materieel beheer en de daartoe bijgehouden administraties te onderzoeken. Over de belangrijkste bevindingen van deze onderzoeken – alsmede van eventuele onderzoeken naar overige aspecten van de bedrijfsvoering – brengt de auditdienst verslag uit in het jaarlijkse samenvattende auditrapport. Deze bevindingen vallen niet onder de reikwijdte van de accountantsverklaring.

Algemeen

Voor de uitkomsten van de hiervoor bedoelde audit wordt verwezen naar het accountantsrapport over 2007 van de auditdienst dat behoort bij dit jaarverslag.

Indeling van het jaarverslag

Het jaarverslag omvat drie delen en een aantal bijlagen. Het eerste (algemene) deel bestaat uit de toelichting op de wetsartikelen en betreft de slotwet. Het tweede deel bestaat uit deze leeswijzer, het verzoek om dechargeverlening, het beleidsverslag, de financiële toelichting op beleidsartikelen- en niet-beleidsartikelen en de bedrijfsvoeringsparagraaf. De jaarrekening is het laatste deel. Hierin zijn de verantwoordingsstaat en de saldibalans van het ministerie opgenomen. Ook het jaarverslag van het Centrum voor Bevordering van Import uit ontwikkelingslanden (CBI) valt hier onder. De bijlagen betreffen de toezeggingen aan de AR, informatie over sancties en malversaties, de afkortingenlijst en het trefwoordenregister.

Doelstellingen beleidsprogramma 2007–2011¹

Pijler 1 Een actieve internationale en Europese rol	
Doelstellingen beleidsprogramma	Operationele doelstellingen
1. Een Europa, met een stevig draagvlak onder de burgers, dat zich richt op terreinen waar het meerwaarde levert en zich niet begeeft op terreinen waar lidstaten het beter zelf kunnen regelen.	2.8 / 3.1 / 3.2 / 3.3 / 3.4
2. Een Europa dat zijn eigen criteria voor uitbreiding serieus neemt en strikt toepast.	3.2
3. Dichterbij brengen van een oplossing voor de conflicten in het Midden-Oosten.	2.5 / 2.6 / 2.7
4. Een moderne krijgsmacht die wereldwijd maatwerk kan leveren in grotere en kleinere crisisbeheersingsoperaties en bij het opbouwen van veiligheidsorganisaties in landen die we daarin willen ondersteunen.	2.5
5. Samenhang en effectiviteit van het veiligheids- en ontwikkelingsbeleid vergroten.	1.1 / 2.4 / 2.5 / 2.7 / 4.4
6. Duurzame economische ontwikkeling bevorderen en armoedebestrijding met kracht voortzetten en uitwerken in het project «De Millennium Ontwikkelingsdoelen Dichterbij».	4.1 / 4.2 / 4.3 / 4.4 / 5.1 / 5.2 / 5.3 / 5.4 / 5.5 / 5.6 / 6.1 / 6.2
7. Een evenwichtige en uitgesproken inzet voor mensenrechten overal ter wereld.	1.1 / 1.2 / 1.3
8. Actief bijdragen aan het tot stand komen van nieuwe ambitieuze internationale klimaatdoelstellingen voor na 2012.	6.1 / 6.2 / 2.9
9. Betere dienstverlening aan Nederlandse burgers en bedrijven in het buitenland.	7.1 / 4.5
10. Betere dienstverlening aan internationale organisaties en buitenlandse bedrijven die zich in Nederland vestigen.	1.3 / 8.4

¹ Deze tabel wijkt op onderdelen af van de vergelijkbare tabel in de MvT 2008.

Aanbieding van het jaarverslag en verzoek tot dechargeverlening van de minister van Buitenlandse Zaken aan de voorzitters van de Eerste en de Tweede Kamer van de Staten-Generaal

Hierbij bieden wij, mede namens de staatssecretaris voor Europese Zaken, het departementale jaarverslag over het jaar 2007 van het ministerie van Buitenlandse Zaken aan.

- Onder verwijzing naar de artikelen 63 en 64 van de Comptabiliteitswet 2001 verzoek ik de beide Kamers van de Staten-Generaal de minister van Buitenlandse Zaken decharge te verlenen over het in het jaar 2007 gevoerde financiële beheer met betrekking tot de uitvoering van de begroting van het ministerie van Buitenlandse Zaken.

Ten behoeve van de oordeelsvorming van de Staten-Generaal over dit verzoek tot dechargeverlening is door de Algemene Rekenkamer als externe controleur op grond van artikel 82 van de Comptabiliteitswet 2001 een rapport opgesteld van haar bevindingen en haar oordeel met betrekking tot:

- het gevoerde financieel en materieelbeheer;
- de ten behoeve van dat beheer bijgehouden administraties;
- de financiële informatie in het jaarverslag;
- de departementale saldibalans;
- de totstandkoming van de informatie over het gevoerde beleid en de bedrijfsvoering;
- de in het jaarverslag opgenomen informatie over het gevoerde beleid en de bedrijfsvoering;

van het ministerie van Buitenlandse Zaken. Dit rapport wordt separaat door de Algemene Rekenkamer aan de Staten-Generaal aangeboden.

Bij het besluit tot dechargeverlening dienen, naast het onderhavige jaarverslag en het hierboven genoemde rapport van de Algemene Rekenkamer, de volgende, wettelijk voorgeschreven, stukken te worden betrokken:

- Het Financieel jaarverslag van het Rijk over 2007; dit jaarverslag wordt separaat aangeboden.
- De slotwet van het ministerie van Buitenlandse Zaken over het jaar 2007; de slotwet is geïntegreerd met het onderhavige jaarverslag. Het besluit tot dechargeverlening kan niet worden genomen, voordat de betrokken slotwet/slotwetten is/zijn aangenomen.
- Het rapport van de Algemene Rekenkamer over het jaar 2007 met betrekking tot de onderzoeken, bedoeld in artikel 83 van de Comptabiliteitswet 2001. Dit rapport, dat betrekking heeft op het onderzoek van de centrale administratie van 's Rijks schatkist en van het Financieel jaarverslag van het Rijk, wordt separaat door de Algemene Rekenkamer aangeboden.
- De verklaring van goedkeuring van de Algemene Rekenkamer met betrekking tot de in het Financieel jaarverslag van het Rijk over 2007 opgenomen rekening van uitgaven en ontvangsten van het Rijk over 2007, alsmede met betrekking tot de saldibalans van het Rijk over 2007 (de verklaring van goedkeuring, bedoeld in artikel 83, derde lid, van de

Algemeen

Comptabiliteitswet 2001); het besluit tot dechargeverlening kan niet worden genomen, voordat de verklaring van goedkeuring van de Algemene Rekenkamer is ontvangen.

De minister van Buitenlandse Zaken,
M. J. M. Verhagen

De minister voor Ontwikkelingssamenwerking,
A. G. Koenders

Algemeen

Dechargeverlening door de Tweede Kamer

Onder verwijzing naar artikel 64 van de Comptabiliteitswet 2001 verklaart de voorzitter van de Tweede Kamer der Staten-Generaal dat de Tweede Kamer aan het hiervoor gedane verzoek tot dechargeverlening tegemoet is gekomen door een daartoe strekkend besluit, genomen in de vergadering van

De voorzitter van Tweede Kamer,

Handtekening:

Datum:

Op grond van artikel 64, tweede lid, van de Comptabiliteitswet 2001 wordt dit originele exemplaar van het onderhavige jaarverslag, na ondertekening van de hierboven opgenomen verklaring, ter behandeling doorgezonden aan de voorzitter van de Eerste Kamer.

Dechargeverlening door de Eerste Kamer

Onder verwijzing naar artikel 64 van de Comptabiliteitswet 2001 verklaart de voorzitter van de Eerste Kamer der Staten-Generaal dat de Eerste Kamer aan het hiervoor gedane verzoek tot dechargeverlening tegemoet is gekomen door een daartoe strekkend besluit, genomen in de vergadering van

De voorzitter van de Eerste Kamer,

Handtekening:

Datum:

Op grond van artikel 64, derde lid, van de Comptabiliteitswet 2001 wordt dit originele exemplaar van het onderhavige jaarverslag, na ondertekening van de hierboven opgenomen verklaring, doorgezonden aan de minister van Financiën.

BELEIDSVERSLAG

Inleiding

De wereld wordt kleiner en rijker, maar tegelijkertijd zet globalisering verhoudingen op scherp. Economisch, politiek en cultureel. Een *actieve internationale en Europese rol*, de eerste pijler uit het beleidsprogramma, is rechtstreeks in het belang van Nederlandse burgers. Met een internationale opstelling kunnen we de voordelen die globalisering biedt voor onze eigen bevolking vergroten en de negatieve gevolgen verkleinen. Dat levert meer veiligheid, meer banen en een gezonder milieu op. Daarnaast dient ons buitenlandbeleid als middel om onze boodschap, onze normen en waarden over de grenzen uit te dragen: diplomatie en internationale samenwerking als bruggenbouwer. Tot slot ondersteunen we met het buitenlandbeleid Nederlanders die de grenzen over willen, als reiziger, investeerder of koopman. We beschouwen het als een belangrijke opdracht Nederlanders de meerwaarde van een actief buitenlandbeleid te laten zien.

Een steviger binnenlands fundament onder het buitenlandbeleid, daar hebben we in 2007 werk van gemaakt. Draagvlak onder Nederlanders voor wat er in de wereld gebeurt en hoe Nederland zich daarin actief opstelt vinden wij essentieel – of het nu gaat om verdergaande Europese samenwerking, de aanwezigheid van Nederlandse militairen in Afghanistan of onze bijdrage aan de bestrijding van extreme armoede en klimaatverandering. Ook na de periode van 100 dagen hebben we daarom een gerichte dialoog met de samenleving gevoerd. We kenden al een specifiek draagvlakbeleid voor ontwikkelingssamenwerking en voor Europa. Daarnaast hebben we in 2007 een begin gemaakt met de versterking van het draagvlak voor het Nederlands buitenlandbeleid in brede zin. We hebben laten zien waar Nederland voor staat en wat Nederland bereikt in het buitenland onder andere door jongeren mee te nemen op buitenlandse reizen en een goed bezochte nieuwssite bij te houden. We hebben met burgers, bedrijven, maatschappelijke organisaties en journalisten gesproken over het belang van Europa, grensoverschrijdende samenwerking, mensenrechten, de missie in Afghanistan, het Midden-Oosten vredesproces en energie. Op 30 juni werden tijdens de grote publieksmanifestatie «Het Akkoord van Schokland» 36 akkoorden getekend met bedrijven en organisaties uit Nederland en uit ontwikkelingslanden voor concrete projecten om het behalen van de Millennium Ontwikkelingsdoelen dichterbij te brengen. Ontwikkelingssamenwerking is immers een zaak van iedereen. Via onze publieksdiplomatie werken we ook aan een betere beeldvorming over Nederland in *andere* landen, bijvoorbeeld in de Arabische wereld en de Verenigde Staten.

Op een aantal prioritaire beleidsterreinen werden goede resultaten geboekt. Wij noemen de belangrijkste:

In 2007 werd een stevige basis gelegd onder de toekomstige Europese samenwerking: het **Verdrag van Lissabon** werd uitonderhandeld en ondertekend, en ligt nu ter ratificatie voor. Het Verdrag maakt de Unie democratischer en effectiever. De regering is met «Lissabon» tegemoet gekomen aan de belangrijkste zorgen van de Nederlandse bevolking: Europa heeft niet de vorm van een superstaat aangenomen, maar is nu wel beter toegerust op de toekomst, doordat een aantal institutionele knelpunten is opgelost. Op terreinen die belangrijk zijn voor onze burgers – klimaat, asiel en migratie, terrorismebestrijding – is een belangrijke impuls gegeven aan de samenwerking tussen 27 lidstaten. Ook het feit dat

de Kopenhagen criteria voor toetreding zijn verankerd in het Verdrag, is belangrijk. Het is een weerslag van het Nederlandse verlangen om de waarden die de Europese Unie uitdraagt en haar geloofwaardigheid in ere te houden: gemaakte afspraken moeten worden nagekomen. Dit beginsel is bijvoorbeeld ook leidend geweest in de discussie omtrent het aangaan van een Stabilisatie- en Associatieakkoord met Servië. Nederland heeft hiervan gezegd dat eerst aan alle voorwaarden voldaan moet zijn alvorens zo'n stap genomen kan worden. Dat betekent dat Servië eerst volledig zal moeten meewerken met het Joegoslavië-tribunaal.

In 2007 zette de EU belangrijke stappen op het gebied van **klimaat en duurzaamheid**. Tijdens de Voorjaarsraad werd overeenstemming bereikt over ambitieuze doelstellingen op het gebied van reductie van broeikasgassen en het aandeel van hernieuwbare energie in de energiemix. Dit stelde de EU duidelijk in staat een voortrekkersrol te vervullen in de internationale discussie over de aanpak van klimaatverandering, zoals op de Klimaattop in Bali. Nederland heeft hier gepleit voor wereldwijde toepassing van het principe «de vervuiler betaalt». Tijdens de top is overeenstemming bereikt over de «Bali Routekaart», een besluit waarmee de onderhandelingen over de opvolger van het Kyoto protocol kunnen beginnen. Nederland kondigde bovendien een initiatief aan om te investeren in oerbossen, de longen van de planeet en er is een «initiatief voor duurzame handel» geïntroduceerd op basis van een Schoklandakkoord.

Mensenrechten gelden voor iedereen, overal en altijd. Het zijn de spelregels van hoe we in een beschaafde samenleving met elkaar om horen te gaan. Zij weerspiegelen de «waarden van de wereld», die, waar zij onder druk staan, hoog gehouden moeten worden. Om die reden kregen mensenrechten in 2007 een centrale plaats in het buitenlands beleid. In november werd de mensenrechtenstrategie «Naar een Menswaardig Bestaan» gepresenteerd, die een intensivering van beleid over de volle breedte in gang heeft gezet. Dit betekent onder andere dat Nederland in al zijn contacten het onderwerp van mensenrechtenschendingen aan de orde stelt. Ook binnen de Europese Unie heeft Nederland de rol van aanjager op zich genomen, om zo een actiever Europees mensenrechtenbeleid tot stand te brengen. De eerste resultaten van deze geïntensiveerde inspanningen werden in 2007 zichtbaar, bijvoorbeeld op het terrein van kinderrechten en mensenrechtenverdedigers. Nederland kondigde aan binnen de EU het initiatief te zullen nemen om te komen tot een verbod op de verkoop van producten die tot stand zijn gekomen door de ergste vormen van kinderarbeid. Er werd een nieuw «Mensenrechtenfonds» in het leven geroepen en wij stelden een jaarlijkse onderscheiding in als eerbetoon en steunbetuiging aan mensen die in moeilijke omstandigheden de moed hebben op te komen voor mensenrechten: «de Mensenrechten Tulp». Nederland werd herkozen als lid van de VN-Mensenrechtenraad, en zal gedurende één jaar het vice-voorzitterschap bekleden. Binnen de VN-Mensenrechtenraad heeft Nederland zich sterk gemaakt voor een universeel review-mechanisme waaraan ons land in april 2008 zal worden onderworpen. Met een actief mensenrechtenbeleid proberen we ook de toon van het debat in Nederland te beïnvloeden, bijvoorbeeld waar het gaat om de vrijheid van godsdienst en de vrijheid van meningsuiting. Wij hebben internationaal bepleit dat het recht op vrijheid van meningsuiting niet gelijk staat aan het beledigen of kwetsen van anderen, en dat dialoog het aangewezen instrument is om bruggen te slaan tussen culturen en godsdiensten, uitgaande van universele normen.

Hoewel de wereld steeds rijker wordt, leven er nog altijd bijna 1 miljard mensen in extreme armoede. De kloof tussen arm en rijk groeit en ook de verdeling van veiligheid is ongelijk. Klimaatverandering is immers het sterkst merkbaar in landen die zelf nauwelijks hebben bijgedragen aan de CO₂ uitstoot. De prioriteiten voor de Nederlandse Ontwikkelingssamenwerking werden gepresenteerd in de brief **«Een Zaak van Iedereen: Investeren in Ontwikkeling in een veranderende wereld»**. In deze brief worden beleidsintensiveringen aangekondigd op vier gebieden: (1) fragiele staten waar de allerarmsten wonen; (2) gelijke rechten en kansen voor vrouwen; (3) groei en verdeling van groei en (4) duurzaamheid, klimaat en energie en ontwikkeling. Aan al deze zaken werken wij samen met bedrijven, kennisinstellingen en maatschappelijke organisaties. Nationaal en internationaal. Onze aanpak daarbij is politiek: ontwikkelings-samenwerking kan alleen leiden tot veranderingen in landen als er een scherpe politieke dialoog wordt gevoerd. Als onderdeel van het geïntegreerd buitenlands beleid spreken zowel de minister van Buitenlandse Zaken als de minister voor Ontwikkelingssamenwerking met regeringen en mensenrechtenactivisten over de politieke instabiliteit en mensenrechten, bijvoorbeeld in Afghanistan, Zimbabwe, Pakistan, Guatemala, Sudan en Kenia. Met de leiders in Nicaragua en Congo werd gesproken over de rechten van vrouwen, zoals het recht op veilige abortus. In het buitenland voeren we een intensieve dialoog over democratisering en mensenrechten. Diplomatie en financiële prikkels gaan hierbij in onze partnerlanden hand in hand.

De regering maakte ook werk van een **geïntegreerde aanpak van veiligheid, ontwikkeling en diplomatie** in Afghanistan. In 2007 nam de regering het besluit om de Nederlandse deelname aan de ISAF-missie in Uruzgan te verlengen tot 2010. De regering heeft met succes vijf nieuwe landen, waaronder Frankrijk, betrokken bij de missie in Uruzgan. Ondanks de moeilijke veiligheidsomstandigheden en de lage lokale capaciteit, heeft Nederland voor ruim 75 miljoen euro aan projecten en programma's toegewezen voor Uruzgan. Daardoor is de Afghaanse regering in staat gebleken om onderwijs- en gezondheidszorgprogramma's in Uruzgan uit te rollen en werden NGO's en bedrijfsleven betrokken bij de opbouw, ondermeer via een saffraanproject dat Afghaanse boeren een alternatief levensonderhoud biedt in plaats van de papaverteelt. Ook zette Nederland zich in voor mensenrechten en de opbouw van de rechtsstaat in Afghanistan, ondermeer door steun te geven bij de opbouw, training en hervorming van de Afghaanse politie en de Afghaanse mensenrechtenorganisatie te steunen.

Nederland heeft zich in 2007 ingespannen een oplossing voor het **conflict in het Midden-Oosten** dichterbij te brengen. Er is veel energie gestoken in het opbouwen van een vertrouwensband met Israëlische en Palestijnse gesprekspartners en het aanspreken van buurlanden op hun verantwoordelijkheid, met als doel het in Annapolis op gang gebrachte vredesproces effectief te kunnen ondersteunen, zowel bilateraal als in EU-verband. Het Speciaal Tribunaal voor Libanon zal in Nederland worden gevestigd, op verzoek van de Verenigde Naties. Hiermee draagt Nederland, in lijn met de reputatie van Den Haag als juridische hoofdstad van de wereld, bij aan de bestrijding van terrorisme en straffeloosheid.

De veranderende wereld en betere kennis zorgen ervoor dat we ons beleid permanent moeten ijken aan de realiteit: is wat we doen effectief? Of kan het beter? Al met al was 2007 een jaar waarin wij nieuwe beleidsaccenten hebben bepaald, en op belangrijke terreinen bepaalde intensiveringen in

Beleidsverslag

gang hebben gezet. In 2008 zullen wij op de ingeslagen weg voortgaan, met in ons achterhoofd altijd het belang van de Nederlandse burgers. *To be continued*, dus.

Doelstelling 1:

Een Europa met een stevig draagvlak onder de burgers dat zich richt op terreinen waar het meerwaarde levert en zich niet begeeft op terreinen waar lidstaten het beter zelf kunnen regelen.

Europa is voor Nederland een belangrijk instrument om onze belangen en waarden in een veranderende wereld zeker te stellen. Zowel onze machtspositie als onze welvaart zijn bij voortschrijdende Europese integratie gebaat. Nederland moet de EU gebruiken om zijn strategische belangen te behartigen ten op zichte van andere wereldspelers. De vuist die 27 lidstaten kunnen maken om in internationale fora hun beleid kracht bij te zetten, of om waar nodig tegenwicht te bieden, is vele malen groter dan het klein duimpje dat Nederland vertegenwoordigt. De EU is het meest logische en meest realistische verlengstuk van de Nederlandse stem in de wereld. We kunnen grensoverschrijdende uitdagingen niet in ons eentje te lijf. We hebben de EU en haar interne markt hard nodig om internationaal te kunnen blijven concurreren. In het nieuwe Verdrag van Lissabon is duidelijk aan de Nederlandse inzet tegemoet gekomen: geen grondwettelijke elementen, een duidelijker verdeling van bevoegdheden, strikte toepassing van de uitbreidingscriteria en meer democratische controle door het Europees Parlement en de nationale parlementen. En geen Brusselse bemoeienis met zaken die we prima zelf kunnen regelen, zoals onze pensioenvoorziening, onze hypotheek-renteaftrek, onze gezondheidszorg en ons onderwijsstelsel.

Verdrag van Lissabon

In december 2007 is het zgn. wijzigingsverdrag – het Verdrag van Lissabon – ondertekend door alle EU-lidstaten. Door dit verdrag wordt de EU democratischer en effectiever. Nationale parlementen krijgen een rol in de Europese besluitvorming en de rechten van de burgers worden stevig verankerd door een juridisch bindende verwijzing naar het Handvest Grondrechten. De mogelijkheden voor meerderheidsbesluitvorming worden verruimd. Van sluipende uitbreiding van Europese bevoegdheden kan geen sprake meer zijn: de bevoegdheden van Europa en de lidstaten zijn helder afgebakend. Nationale parlementen hebben een steviger vinger in de pap bij het bepalen of iets vraagt om een Europees antwoord. Voorts is in het verdrag de positie van publieke diensten verduidelijkt, waarmee Nederland zoveel mogelijk wil voorkomen dat de maatschappelijke functie van zulke diensten in aanvaring kan komen met Brusselse concurrentieregels.

Ook met het Verdrag van Lissabon zullen Brusselse bevoegdheden en nationale bevoegdheden op een groot aantal terreinen naast elkaar bestaan. Om de betrokkenheid van burgers en de rol van het nationale parlement te vergroten is het dan ook belangrijk om in een vroeg stadium van Europese besluitvorming per onderwerp na te gaan of gemeenschappelijk optreden toegevoegde waarde heeft en zo ja, welke vorm dat gemeenschappelijke optreden dan zou moeten hebben. Nieuwe voorstellen van de Europese Commissie worden daarom getoetst aan de principes van subsidiariteit en proportionaliteit. In Nederland is hiervoor begin 2007 een nieuwe opzet gemaakt. De resultaten van die toets en de bijbehorende argumentatie van het kabinet worden wekelijks gedeeld met Eerste en Tweede Kamer. Zo wordt in de beoordeling van de Mededeling van de Commissie over de EU-alcoholstrategie bijvoorbeeld aangegeven dat Nederland het onwenselijk vindt dat op Europees niveau wordt

bepaald of en zo ja, hoe/wat er op nationaal niveau wordt geregeld. Nederland wil dat bevestigd wordt dat dit ook geldt ten aanzien van de (zelf)regulering van de commerciële communicatie over alcoholbeleid.

Op Nederlands initiatief is de betrokkenheid en de invloed van de nationale parlementen bij de Europese besluitvorming aanzienlijk vergroot. In het Verdrag van Lissabon is dankzij Nederlandse inzet bepaald dat een meerderheid van nationale parlementen via een meerderheid in de Raad of in het Europees Parlement ervoor zorgt dat bepaalde voorstellen niet verder in behandeling worden genomen.

Er is een begin gemaakt met minder en betere regelgeving op Europees niveau. Zo is bijvoorbeeld de begrotingsprocedure versimpeld. Eveneens zijn afspraken gemaakt over transparantie van Europese besluiten die hebben geleid tot meer openbaarheid. Zo is – op Nederlands initiatief – in het verdrag bepaald dat de Raad van ministers over alle wetgevingsvoorstellen in het openbaar vergadert.

In het afgelopen jaar is een rechtvaardiger Europese begroting tot stand gekomen, die heeft geleid tot een eerlijker lastenverdeling tussen de lidstaten. Nederland heeft het voortouw genomen bij de verbetering van de controle op het EU-geld, door als eerste EU-lidstaat een «nationale verklaring» in te voeren. In deze verklaring staat waaraan Europese fondsen in Nederland zijn besteed.

In het Verdrag van Lissabon is vastgelegd dat de Hoge Vertegenwoordiger van de EU voor het Buitenlands Beleid ook vice-president van de Commissie is en het overleg van de lidstaten over het buitenlandse beleid zal voorzitten. Daarmee kan de slagvaardigheid van het Europese buitenlandse beleid worden vergroot. Nederland onderstreept het belang van een prominente plaats van mensenrechten in het Europese buitenlandse beleid (zie ook doelstelling 7).

Energiebeleid

Nederland is voorstander van een sterk extern energiebeleid voor de EU dat de drie doelen van voorzieningszekerheid, duurzaamheid en concurrentiekracht nastreeft. Nederland zet hier actief op in. De ministeries van Economische Zaken en van Buitenlandse Zaken trekken op dit onderwerp samen op. De verantwoordelijkheid voor het energiebeleid inclusief de internationale component berust bij EZ, terwijl Buitenlandse Zaken betrokken is op grond van zijn geopolitieke, veiligheidspolitieke en ontwikkelingspolitieke vraagstukken. Daarnaast is Buitenlandse Zaken verantwoordelijk voor de algehele samenhang in het Nederlands buitenlandbeleid. De ministers van Buitenlandse Zaken van de Benelux hebben in het voorjaar van 2007 een notitie «Een extern energiebeleid voor Europa» gepresenteerd, waarin de Benelux pleit voor een krachtiger extern energiebeleid voor de EU. De minister van Economische Zaken werkt in de Energieraad en in pentalateraal verband aan integratie en optimale ordening van energiemarkten. Bij gelegenheid van het 50-jarig jubileum van de Internationale Atoomgemeenschap (IAEA) heeft Nederland samen met Duitsland en het Verenigd Koninkrijk een verklaring uitgebracht over nucleaire brandstof. In de verklaring wordt benadrukt dat de drie Urenco-landen internationaal groot belang hechten aan in alle opzichten *veilig* gebruik van kernenergie, en zich inzetten om de risico's van proliferatie zoveel mogelijk in te perken, indachtig het NPV (non-proliferatie verdrag).

Om de energievoorzieningszekerheid te bevorderen benutte Nederland in 2007 Europese en andere multilaterale kanalen (bijv. het Internationaal Energie Agentschap en het Internationaal Energie Forum, WTO) en de bilaterale betrekkingen (door bilaterale investeringsovereenkomsten af te sluiten en de Nederlandse vertegenwoordigingen in het buitenland meer bij deze thematiek te betrekken). Nederland heeft een lijst opgesteld met landen die voor onze energievoorziening prioritair zijn. De belangrijkste daarvan zijn Rusland, Kazachstan, Algerije en Saudi-Arabië. Onder meer met deze landen wordt een structurele energiedialoog opgezet. Nederland is tevens betrokken bij de Gulf of Guinea Energy Security Strategy Group (GGESS), een ad-hoc multilateraal initiatief gericht op de veiligheid in de Golf van Guinee. In juli 2007 is een GGESS-bijeenkomst in Nederland georganiseerd met het doel de partijen nader tot elkaar te brengen. Dat is gelukt: de dialoog is weer op gang gebracht en in 2008 wordt in Nigeria een follow-upbijeenkomst georganiseerd.

Nederland streeft ernaar de bilaterale betrekkingen met de belangrijkste energieproducerende landen te intensiveren. Zo is de Nederlandse regering betrokken bij het faciliteren van de betrekkingen tussen bedrijven uit de Nederlandse energiesector en bedrijven uit producentenlanden. De Nederlandse regering heeft Gasunie ondersteund bij de onderhandelingen over participatie in de Nord Stream-pijpleiding, waarover tijdens het bezoek van MP Balkenende aan Rusland in november 2007 een akkoord is getekend tussen Gasunie en Gazprom.

Het EU-beleid inzake energie, klimaat en duurzaamheid komt aan de orde bij doelstelling 8.

EU-ontwikkelingsbeleid

De centrale doelstelling van het EU-beleid voor ontwikkelingssamenwerking is, evenals het Nederlandse beleid, de duurzame vermindering van armoede. De EU stelt zich sinds 2005 op het standpunt dat onder meer het bereiken van de *Millennium Development Goals* (MDG's) daarbij het voornaamste doel is (het gehele EU-ontwikkelingskader is gebaseerd op het halen van de MDG's). De EU wil voorts de duurzame integratie in de wereldeconomie van landen bevorderen. Ook het bevorderen van rechtstaat en democratie staat centraal. De EU heeft met de Gedragscode voor werkverdeling en complementariteit van mei 2007 handen en voeten gegeven aan de eigen implementatie van harmonisatie en «alignment» (het aansluiten bij beleid en procedures van ontwikkelingslanden zelf). De hulp van de commissie is nu gebundeld in het Instrument voor Ontwikkelingshulp en het Europese Ontwikkelingsfonds. Er is meer en meer sprake van gemeenschappelijke programmering tussen de Commissie en de lidstaten, zowel in het veld als in Brussel.

Nederland heeft er aan bijgedragen dat het belang van *beleidscoherentie voor ontwikkeling* op de Brusselse agenda staat. Door een *rollend* werkprogramma wordt invulling gegeven aan concrete coherentiedossiers, bijvoorbeeld op het gebied van handel. Hierbij spelen de Economische Partnerschapsakkoorden (EPA's) met ontwikkelingslanden een belangrijke rol. Daarnaast gaat het om coherentie op het gebied van veiligheid (o.a. fragiele staten), migratie, klimaat, energie, landbouw en visserij.

De dialoog tussen de EU en Afrika is in 2007 versterkt. Dit is mede te danken aan de EU-Afrikatop die op 8 en 9 december 2007 in Lissabon werd gehouden. Daar kon een open dialoog op het allerhoogste niveau plaatsvinden. Onder andere door Nederland is daar in aanwezigheid van de Zimbabwaanse president Mugabe kritiek gegeven op de slechte mensenrechtensituatie in Zimbabwe. Ook is in Lissabon de EU-Afrikastrategie aangenomen. Hierin is vastgelegd dat de EU en Afrika door acht partnerschappen (o.a. vrede en veiligheid, mensenrechten, energie en klimaatverandering) intensiever met elkaar samenwerken. Verder is afgesproken dat de Europese en Afrikaanse ministeriële trojka's (twee keer per jaar) en de Commissies van de EU en de Afrikaanse Unie (eens per jaar) bij elkaar komen om de versterkte dialoog in stand te houden en de uitvoering van de EU-Afrikastrategie te bevorderen. Los van de EU-Afrikastrategie zijn door de EU richtlijnen aangenomen om de politieke dialoog tussen de EU en Afrikaanse landen in sub-Sahara Afrika beter te structureren.

EU-veiligheidsbeleid

Alle lidstaten zijn het erover eens dat een gezamenlijke aanpak en een intensieve samenwerking op veiligheidsgebied nodig zijn. In 2007 zijn concrete resultaten geboekt bij terrorismebestrijding en drugs- en mensenhandel. Zo is het *Maritime Analysis and Operation Center Narcotics* (MAOC-N) opgericht: zeven lidstaten, waaronder Nederland, werken binnen deze in Lissabon opgerichte organisatie samen teneinde drugstromen vanuit Zuid-Amerika richting West-Afrika en Europa tegen te houden. Ook is de praktische en operationele politie- en justitie-samenwerking tussen de lidstaten en met Europol, Eurojust en Frontex verder uitgebouwd en verdiept. Zo kunnen politiebestanden binnen de EU aan elkaar worden gekoppeld en zijn afspraken gemaakt over de samenstelling van een *pool* (mensen en materieel) die kan worden ingezet bij migratiecrises in de zuidelijke lidstaten (van de Canarische Eilanden tot Griekenland).

Bilaterale samenwerking met EU-lidstaten

In de EU van 27 lidstaten wordt de uiteindelijke besluitvorming in toenemende mate omgeven door allerlei contacten *buiten* de vergaderzalen. Door een sterke bilaterale inzet, onder meer door coalitievorming met andere lidstaten, heeft Nederland zijn positie duidelijk overgebracht. Zo heeft Nederland in de aanloop naar het Verdrag van Lissabon met veel Europese hoofdsteden op diverse Europese dossiers bilateraal onderhandeld.

Ook in het afgelopen jaar is intensief bilateraal overleg gehouden, bijvoorbeeld door talrijke bezoeken over en weer van en aan Europese ministers. Eveneens vond uitwisseling plaats van ambtelijke expertise en werd financieel bijgedragen aan projecten gericht op de intensivering van de bilaterale betrekkingen met een aantal landen. Zo zijn diverse conferenties, seminars en workshops georganiseerd dan wel voorbereid voor begin 2008, met name met de landen Duitsland, Frankrijk, België, het VK, Spanje, Italië en Polen. Voorbeelden zijn o.a. een seminar over euthanasie met Italië, een «Apeldoorn»-conferentie met het VK over het veiligstellen van een duurzame toekomst, een Ronde Tafel Conferentie met Frankrijk over klimaat en energie en een bijeenkomst met 50 jonge talenten uit Nederland en Frankrijk over duurzaam ondernemen. Verder zijn Matramiddelen aangewend voor partnerschappen met nieuwe EU-lidstaten en zijn grensoverschrijdende activiteiten met Vlaanderen en Noordrijn-Westfalen georganiseerd.

**Doelstelling 2:
Een Europa dat zijn eigen criteria voor uitbreiding serieus neemt
en strikt toepast.**

Europa heeft duidelijke voorwaarden waaraan landen moeten voldoen willen ze lid kunnen worden van de Unie: de Kopenhagen-criteria. De Europese Unie moet deze eigen criteria voor toetreding van nieuwe landen serieus nemen. Dankzij Nederlandse inzet zijn de (strikte) criteria voor toetreding van nieuwe lidstaten tot de EU nu opgenomen in het Verdrag van Lissabon en wordt de Unie alleen uitgebreid met landen die er echt klaar voor zijn.

In december 2006 heeft de EU goede afspraken gemaakt over hoe in de toekomst wordt omgegaan met verdere uitbreiding. Dankzij Nederlandse inzet zijn de (strikte) criteria voor toetreding van nieuwe lidstaten tot de EU voor het eerst rechtstreeks in een verdrag opgenomen (in het Verdrag van Lissabon, december 2007). Voor de huidige kandidaat-lidstaten geldt dat een toetredingsdatum pas wordt genoemd op het moment dat aan alle *Kopenhagen-criteria* is voldaan. Wie lid wil worden, moet van tevoren onomstotelijk duidelijk maken volledig achter Europese normen en waarden te staan, anders kan toetreding niet aan de orde zijn. Ook de economische Kopenhagen-criteria en de onderhandelingen over de overname van het acquis door de kandidaat-lidstaten spelen een belangrijke rol. Een proces van toetredingsonderhandelingen is gestart met Kroatië en Turkije.

De Nederlandse aandacht gaat bij de toetredingsonderhandelingen vooral uit naar de politieke criteria: democratie, rechtsstaat, mensenrechten, rechten van minderheden, corruptie en bestrijding van georganiseerde misdaad. Bij twee al toegetreden landen Roemenië en Bulgarije werd ook in 2007 via een monitoringssysteem nauwgezet oog gehouden op de noodzakelijke voortgang bij onderwerpen als bijvoorbeeld corruptiebestrijding. In december 2006 besloot de EU de onderhandelingen met Turkije op een aantal hoofdstukken niet te openen, omdat Turkije het zgn. Ankara-protocol (douane-unie met 10 nieuwe lidstaten) niet had geïmplementeerd. Deze situatie bleef in 2007 onveranderd.

Nederland heeft in 2007 duidelijk gemaakt dat het de parafering van een Stabilisatie- en Associatieovereenkomst (SAO) met Servië door de Commissie betreurt, aangezien er geen sprake is van volledige samenwerking van Belgrado met het Joegoslavië-tribunaal (ICTY). Nederland zal geen SAO ondertekenen zolang Servië niet volledig samenwerkt met het ICTY.

**Doelstelling 3:
Dichterbij brengen van een oplossing voor de conflicten in het Midden-Oosten.**

Voor bijdragen aan oplossingen voor de conflicten in het Midden-Oosten moet idealisme gekoppeld worden aan realisme. Het realisme houdt in dat Nederland oog heeft voor onze positie en de per definitie beperkte mogelijkheden in verhouding met andere spelers. Desalniettemin kan Nederland een constructieve, degelijke bijdrage leveren. Geen betweterige speeches houden aan de zijlijn, maar serieus werk maken van analyse, bijdragen aan oplossingen bezien, bilaterale en multilaterale partners identificeren en uiteindelijk vooral met geduld en verstand stug blijven werken. Daarbij is er niet alleen aandacht voor grote, internationale gebeurtenissen als de conferentie in Annapolis, maar evenzeer voor meer specifieke zaken, zoals het versterken van Iraakse veiligheidsinstanties.

Israëliësch-Palestijns conflict

Eén van de belangrijkste uitdagingen in het Midden-Oosten is het zoeken naar een duurzame en rechtvaardige oplossing voor het slepende conflict tussen Israël en de Palestijnen. Nederland heeft zich, zowel in bilateraal als in EU-verband, sterk gemaakt voor effectieve steun aan het opgeleefde Midden-Oosten vredesproces en terzake nauw contact onderhouden met de belangrijkste regionale spelers. De minister van Buitenlandse Zaken bracht in dat kader in juni 2007 een bezoek aan Egypte, Israël en de Palestijnse Gebieden.

De aandacht ging daarbij onder meer uit naar bevordering van samenwerking en dialoog tussen Israëliërs en Palestijnen. Daaraan werd onder meer bijgedragen door financiering van een bloemenproject in Gaza waarin Palestijnse bloemenkwekers en Israëliëse exporteurs samenwerkten. Mede door intensieve bemiddeling van de minister van Buitenlandse Zaken werd openstelling van de grens voor export van bloemen uit Gaza bewerkstelligd. De regering steunde tevens een vertrouwelijk project waarin een klein team van goed ingevoerde Israëliërs en Palestijnen voorstellen ontwikkelde ter ondersteuning van de Israëliësch-Palestijnse besprekingen.

Op 27 november 2007 vond op initiatief van de Amerikaanse regering een Midden-Oosten conferentie plaats in Annapolis. Namens de Nederlandse regering nam de staatssecretaris voor Europese Zaken hieraan deel. Resultaat van deze bijeenkomst was een door de Israëliëse en de Palestijnse regering overeengekomen «*joint understanding*» over vredesonderhandelingen die vóór eind 2008 tot een akkoord zouden moeten leiden.

Tijdens de daaropvolgende succesvolle donorconferentie voor de Palestijnse Gebieden die in december van 2007 in Parijs plaatsvond, heeft de minister voor Ontwikkelingssamenwerking een extra bijdrage van EUR 10 miljoen toegezegd om de Palestijnse Autoriteit te steunen in de uitvoering van het *Palestinian Reform and Development Plan*. Deze bijdrage is een aanvulling op het reguliere hulpprogramma voor de Palestijnse Gebieden waarin steun voor economische opbouw en opbouw van de Palestijnse instituties prioriteit hebben. Daarbij is gewezen op de noodzaak grensbelemmeringen zoveel mogelijk te verkleinen, zodat de economische perspectieven vergroot worden. Dit laatste kreeg onder meer

vorm door een bijdrage aan de Europees Veiligheids en Defensie Beleid-missie (EVDB) ter ondersteuning van de Palestijnse politie, de EU-monito-ringsmissie bij de grensovergang Rafah en projecten ter ondersteuning van de veiligheidssector en de rechterlijke macht.

Ter bevordering van het Annapolis-proces achtte de regering naast de genoemde substantiële bijdrage aan de Palestijnse (weder)opbouw ook een politieke bijdrage richting Israël van groot belang. Nederland heeft zich daarom in EU-kader sterk gemaakt voor verbreding en verdieping van de samenwerking tussen Israël en de EU op politiek, economisch en tech-nologisch gebied. Gesprekken tussen de EU en met Israël zijn in 2007 in gang gezet.

Helaas vond de hervatting van vredesonderhandelingen tussen Israël en de Palestijnen gelijktijdig plaats met een ernstige verslechtering van de humanitaire situatie in de Gazastrook na de machtsovername door Hamas. De resultaten uit 2007 zijn derhalve geen afgerond geheel, maar vormen deel van onderling samenhangende uitdagingen voor het komende jaar met betrekking tot Israëlisch-Palestijns conflict, zoals het bewaken en bevorderen van het proces dat met Annapolis in gang is gezet.

Irak

Ook in 2007 ging veel aandacht uit naar de situatie in Irak. Nederland heeft zich bilateraal, maar met name ook in EU-verband, ingespannen om een bijdrage te leveren aan het herstel van veiligheid en stabiliteit. De Iraakse regering is gesteund met hulp bij de wederopbouw en met het verstrek-ken van humanitaire hulp aan vluchtelingen en intern ontheemden. Daar-naast is er via diplomatieke kanalen bij de Iraakse regering op aange-drongen om vooruitgang te boeken in het politieke proces en de nationale verzoening te bevorderen. Daarbij is ook nadrukkelijk aandacht besteed aan de mensenrechtensituatie, waaronder de positie van etnische en religieuze minderheden. Gedurende het jaar leverde Nederland bovendien een zevental marechaussees aan de NAVO-trainingsmissie ter versterking van de Iraakse veiligheidsinstanties (NMT-I). In Benelux-verband werden twee succesvolle trainingen georganiseerd voor politie en rechters uit Irak.

Libanon

Het jaar 2007 heeft in Libanon in het teken gestaan van de politieke impasse om te komen tot een acceptabele machtsverdeling in een nieuw te vormen kabinet. Nederland heeft de internationale bemiddelingspo-gingen gesteund om de politieke crisis te beëindigen, alhoewel concrete resultaten bemoeilijkt werden door een onvoldoende constructieve opstel-ling van de regionale grootmachten. In lijn met VN resoluties 1559 en 1701 heeft Nederland een bijdrage geleverd aan de internationale inspan-ningen om de Libanese strijdkrachten op termijn in staat te stellen de veiligheidstaken over te nemen die nu door de VN-missie UNIFIL worden uitgeoefend. Zo heeft Nederland een SSR-project (*Security Sector Reform*) uitgewerkt waarin een bijdrage wordt verleend aan het versterken van de logistieke capaciteit van het Libanese leger. Ook nam Nederland gedu-rende het jaar met een fregat deel aan het maritieme deel van UNIFIL. Op verzoek van de onafhankelijke VN-commissie in Libanon (UNIIC) heeft Nederland forensische expertise beschikbaar gesteld om te assisteren in het onderzoek naar de reeks van onopgeloste bomaanslagen. Hiermee wil Nederland bijdragen aan de pogingen om het aangetaste vertrouwen van de Libanese burgers in de rechtstaat te herstellen.

Op 30 mei 2007 aanvaardde de VN-Veiligheidsraad resolutie 1757 betreffende de oprichting het Speciaal Tribunaal voor Libanon (STL). Het tribunaal is opgericht om de daders te berechten van de aanslag op de voormalige Libanese premier Rafik Hariri op 14 februari 2005. Het tribunaal heeft tevens rechtsmacht om personen te berechten die betrokken zijn geweest bij andere aanslagen in Libanon, voor zover er een verband bestaat met de aanslag op Hariri. Nederland reageerde positief op het verzoek van de VN om het STL in Nederland te vestigen. Met de vestiging van het tribunaal draagt Nederland concreet bij aan de bevordering van de internationale rechtsorde, aan de bestrijding van terrorisme en straffeloosheid, en tevens aan de versterking van de positie van Nederland als vestigingsplaats van internationale organisaties.

Iran

Het nucleaire programma van Iran hield de internationale gemoederen ook in 2007 sterk bezig. Ondanks de aanname van een tweede sanctie-resolutie van de VN-Veiligheidsraad in 2007 heeft Iran zijn nucleaire activiteiten in 2007 niet opgeschort of stopgezet. Nederland heeft in 2007 actief invulling gegeven aan het EU-tweesporenbeleid, gericht op strenge naleving van de eisen van de VN-Veiligheidsraad ten aanzien van het nucleaire- en ballistische raketten-programma van Iran enerzijds, en het blijven voeren van de dialoog anderzijds. Zo heeft de minister van Buitenlandse Zaken tijdens bilaterale ontmoetingen aan zijn Iraanse ambtgenoot de Nederlandse zorgen overgebracht over het Iraanse nucleaire programma, evenals de zorgen over de Iraanse opstelling inzake het Midden-Oosten vredesproces, terrorisme en de mensenrechten. Deze onderwerpen kwamen eveneens aan bod tijdens het bezoek van de hoogste politiek adviseur van de minister van Buitenlandse Zaken aan Iran. Een Nederlands vertegenwoordiger heeft en marge van dit bezoek kunnen spreken met Abdullah Al Mansouri die in Iran gevangen zit op beschuldiging van terroristische activiteiten. Al Mansouri heeft zowel de Nederlandse als Iraanse nationaliteit. De Nederlandse regering wil er van verzekerd zijn dat Abdullah Al Mansouri een eerlijk proces krijgt en heeft Iran dringend verzocht de eerdere toezegging na te komen dat een officiële Nederlandse vertegenwoordiger aanwezig kan zijn bij de verdere rechtsgang. De regering besteedde in 2007 bijzondere aandacht aan de bevordering van mediapluriformiteit in Iran, als uitvoering van de motie Van Baalen-Karimi.

Doelstelling 4:

Een moderne krijgsmacht die wereldwijd maatwerk kan leveren in grotere en kleinere crisisbeheersingsoperaties en bij het opbouwen van veiligheidsorganisaties in landen die we daarin willen ondersteunen.

De krijgsmacht is niet langer alleen voor de verdediging van onze landsgrenzen. Juist in de context van globalisering kunnen conflicten die zich ver buiten onze grenzen afspelen, toch consequenties hebben voor onze eigen veiligheid. De afweging of en waar de regering Nederlandse militairen inzet, maakt daarom deel uit van de kern van het buitenlands beleid. In het geval van crisisbeheersingsoperaties is het ook een uiting van het Nederlandse streven de internationale rechtsorde te bevorderen, zoals verankerd in artikel 90 van de Grondwet. Onze aanwezigheid in Afghanistan is daarvan een voorbeeld. Niet alleen levert het een bijdrage aan veiligheid van de Afghanen en onze nationale veiligheid, maar ook aan het herstel van de mensenrechtensituatie na het Taliban-regime en aan de condities waarin duurzame ontwikkeling mogelijk gemaakt kan worden.

Het streven naar een expeditionaire krijgsmacht die toegerust is op crisisbeheersingstaken is in 2007 verder vormgegeven met het verschijnen van de notitie «Wereldwijd Dienstbaar». Deze nota van het ministerie van Defensie is, in lijn met het streven naar een geïntegreerd buitenlands-, veiligheids- en ontwikkelingsbeleid, tot stand gekomen in nauw overleg met het ministerie van Buitenlandse Zaken.

Nederlandse bijdrage aan crisisbeheersingsoperaties/Afghanistan

Ook in 2007 droeg Nederland bij aan crisisbeheersingsoperaties en wederopbouw, met de missie in Uruzgan als speerpunt. De Nederlandse betrokkenheid bij Afghanistan werd in 2007 nogmaals bevestigd toen de regering op 30 november het besluit nam een nieuwe bijdrage te leveren aan de *International Security Assistance Force*-operatie in Uruzgan. Dit besluit kwam tot stand in goed overleg met de NAVO-partners en overige partnerlanden, waarmee gedurende het jaar nauwe contacten werden onderhouden. Het debat in de Kamer op 19 december liet ruime steun zien voor het besluit.

De voortzetting van de Nederlandse betrokkenheid is gebaseerd op een aantal hoofdredenen die ook de inzet in 2007 kenmerkten, waaronder het versterken van de mensenrechtensituatie, het bestrijden van armoede en het verbeteren van de veiligheid. Afghanistan mag niet meer terugglijden naar een situatie als onder de Taliban, waar mensenrechten met de voeten werden getreden. In combinatie met grote armoede en een gebrek aan toekomstperspectief bood dit een voedingsbodem voor extremisme en verwerd Afghanistan onder de Taliban tot een veilige haven voor internationale terroristische groeperingen. Een herhaling van die situatie moet voorkomen worden, ook omdat daarmee de Nederlandse veiligheid in het geding is. In de huidige, geglobaliseerde wereld is de nationale veiligheid niet meer beperkt tot het eigen grondgebied.

Nederland staat niet alleen in Afghanistan. In 2007 participeerden 37 000 troepen van alle 26 NAVO-lidstaten en van 15 niet-NAVO-lidstaten binnen ISAF. De strategie en doelstellingen van de Internationale Gemeenschap zijn vastgelegd in VN-veiligheidsresoluties, het Afghanistan Compact, het ISAF-operatieplan, en de eigen Nederlandse uitwerkingen daarvan. Het

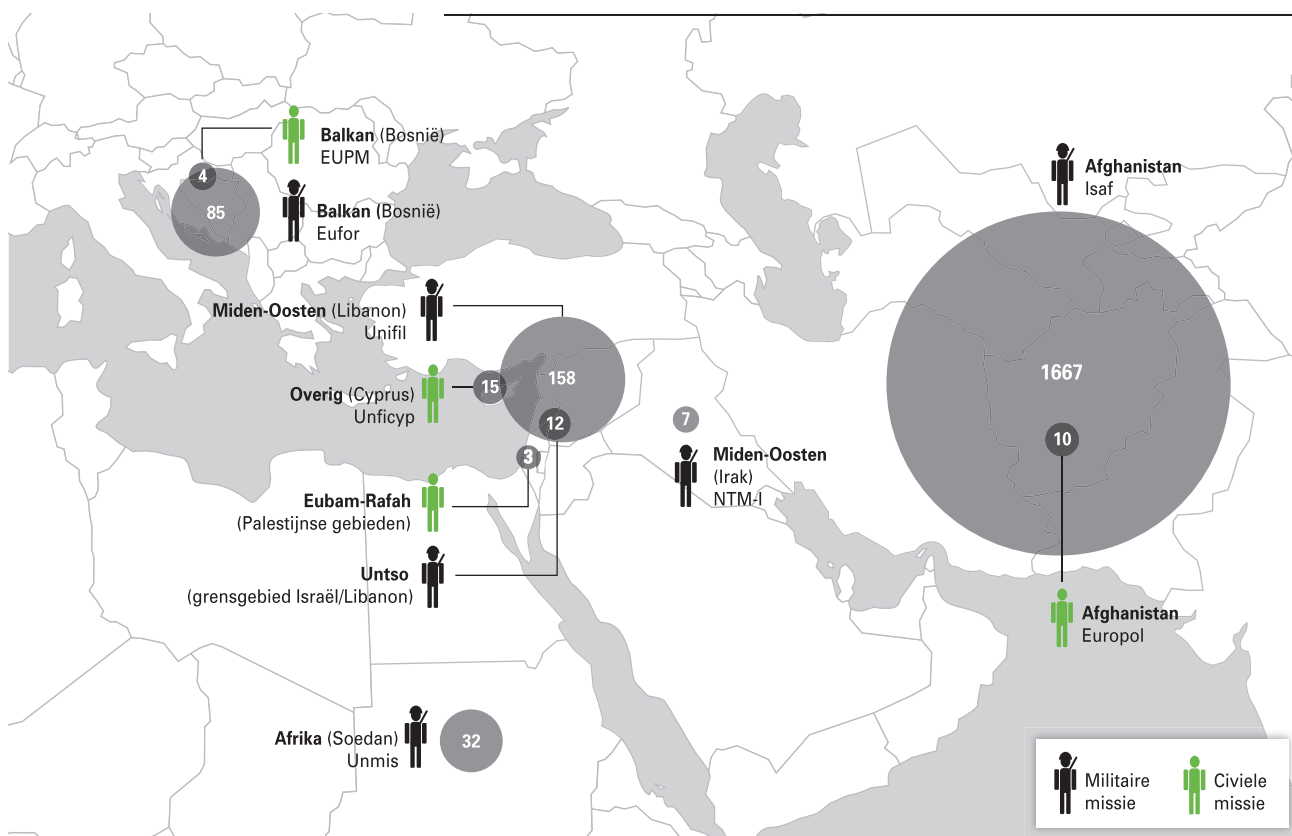
zijn geen statische documenten, maar documenten die ontwikkeld en aangepast worden naar aanleiding van de voortschrijdende «*situational awareness*». Nederland stond in 2007 in voortdurend contact met bondgenoten, de NAVO, de VN, de EU, de Afghaanse regering en NGO's om de plannen voor Afghanistan te bespreken en, waar nodig, aan te passen. Hiervoor werden speciale bijeenkomsten belegd, waaronder een ontmoeting tussen ministers van Buitenlandse Zaken van de landen in het ISAF «*Regional Command-South*» en marge van de jaarvergadering van de Verenigde Naties. Daarnaast werd in 2007, mede door Nederlandse inspanning, de aanzet gegeven voor een bijgesteld politiek-militair plan van de NAVO. Naar verwachting wordt dit plan in 2008 aangenomen tijdens de NAVO-top in Boekarest. Ook heeft Nederland zich actief ingespannen voor een Europese assistentiemissie voor de Afghaanse politie, EUPOL, die in 2007 van start ging. De minister voor Ontwikkelingssamenwerking heeft zich ingezet voor verdere donorcoördinatie ten bate van de ontwikkelingssamenwerking met Afghanistan.

Ook in Uruzgan staat Nederland niet alleen. De samenwerking met partner Australië verliep goed en wordt steeds hechter. Mede door inspanningen van Nederland en de NAVO hebben in 2007 Frankrijk, Slowakije, Tsjechië en Hongarije toegezegd een bijdrage aan de nieuwe missie te zullen leveren.

Nederlandse bijdragen aan crisisbeheeringsoperaties/ overig

Naast de verrichtingen in Afghanistan leverde Nederland in 2007 onder andere bijdragen aan de maritieme component van de VN-missie in Libanon (UNIFIL) en de VN-missie in Sudan (UNMIS). Ook werd dit jaar onderzoek gedaan naar de wenselijkheid en de mogelijkheid om een verdere bijdrage aan crisisbeheeringsoperaties in Afrika te leveren. Tevens werd de stationering van een Nederlandse militair en politiefunctionaris bij het Burundese ministerie van Defensie, respectievelijk politie, voortgezet, evenals de deelname van enkele Nederlanders bij de Gemeenschappelijk Buitenland en Veiligheids Beleid-operaties (GBVB) in de Democratische Republiek Congo (EUSEC en EUPOL).

Belangrijkste bijdragen van Nederland aan militaire en civiele missies

Bron: Ministerie van Buitenlandse Zaken, 2007

Het versterken van multilaterale samenwerking bij crisisbeheersingsoperaties heeft in 2007 een verdere impuls gekregen, alhoewel dit onderwerp ook de komende jaren nog prominent op de agenda zal blijven staan. Bij de Europese Unie is de «Civilian Planning Conduct Capability» opgericht, die moet leiden tot betere voorbereiding en aansturing van civiele EVDB-missies. Ook kan Nederland terugkijken op een succesvol voorzitterschap van de *European Gendarmerie Force*. In de NAVO lag de nadruk op implementatie van de besluiten van de top in Riga en voorbereiding van de top in Boekarest in 2008, waarbij Nederland consistent aandacht vroeg voor verbeterde samenwerking met andere internationale organisaties als de VN en de EU. Op het multilaterale toneel van de wapenbeheersing, non-proliferatie en ontwapening wordt Nederland gezien als relevante speler, waarbij ons land veelvuldig wordt benaderd voor consultatie. Er is sprake van enig nieuw elan op dat gebied. Zo heeft Nederland in 2007 een impuls gegeven aan het overleg tussen NAVO-lidstaten op het gebied van non-proliferatie. Ook nam Nederland actief deel aan onderhandelingen om die clusterwapens te verbieden die onaanvaardbaar humanitair leed veroorzaken, en droeg Nederland bij aan pogingen een wereldwijd wapenhandelsverdrag te bewerkstelligen. Door de complexiteit van deze dossiers en de veelheid aan multilaterale belangen bij de onderhandelingen zijn tastbare resultaten pas over enige tijd te verwachten.

Stabiliteitsfonds

Vanzelfsprekend moeten landen uiteindelijk zelf de verantwoordelijkheid kunnen nemen voor hun veiligheid. Onder andere met inzet van het Stabiliteitsfonds ondersteunt Nederland in verschillende landen de opbouw en versterking van het veiligheidsapparaat («*Security Sector Reform*»). Het stabiliteitsfonds draagt ook bij aan het bereiken van doelstelling 5, met name waar het gaat om uitvoering van geïntegreerd beleid. Er werden in 2007 bijna 80 projecten gefinancierd door het Stabiliteitsfonds, voor ongeveer EUR 100 miljoen. Zo werd de Afghaanse politie ondersteund met een bijdrage van ruim EUR 10 miljoen aan het «*Law and Order Trustfund Afghanistan*». Voor de Democratische Republiek Congo werd ruim EUR 32 miljoen gecommiteerd voor de uitvoering van een stabiliteitsplan voor Oost-DRC (o.a. Kivu) en versterking van de veiligheid van burgers in de DRC door het trainen van militairen, aanleg van goede trainingsfaciliteiten en hervormingen van het militair-juridisch systeem.

Ook werd afgelopen jaar een evaluatie van het Stabiliteitsfonds uitgevoerd, met overwegend positieve bevindingen. Naar aanleiding van de evaluatie is een aantal maatregelen genomen om een snelle en flexibele inzet en een strategische inzet van het fonds verder te bevorderen. Zo zijn de procedures gestroomlijnd, is voor ambassades in prioritaire landen de mogelijkheid gecreëerd te beschikken over gedelegeerde middelen voor snelle financiering van relatief kleine activiteiten, en kunnen maatschappelijke organisaties onder bepaalde voorwaarden financiering uit het fonds ontvangen.

Ook buiten het Stabiliteitsfonds werd in 2007 ruim aandacht gegeven aan SSR. Zo werd het door Nederland geïnitieerde «*Handbook on SSR*» door de OESO/DAC *High Level Meeting* goedgekeurd waarna het in verschillende internationale fora werd gepresenteerd, zoals VN, EU en NAVO. Het Handbook wordt internationaal reeds aangemerkt als standaardwerk op dit terrein. Organisaties als de VN en de EU hebben hun SSR-beleid inmiddels gebaseerd op de beginselen uit het Handbook. Om ervoor te zorgen dat ook «het veld» op de hoogte is, werd begonnen met een serie *in country consultations* voor uitvoerders van SSR, ondermeer in Burundi, DRC en de Centraal Afrikaanse Republiek. Nederland is als voorzitter van het OESO/DAC *Task Team on SSR* sturend in al deze activiteiten. Om ook in Nederland de principes van geïntegreerd beleid voor veiligheid en ontwikkeling te vertalen naar de praktijk werd in oktober een succesvolle interdepartementale conferentie georganiseerd over een breedere aanpak van SSR.

Voorbeelden van activiteiten gefinancierd uit het stabiliteitsfonds:

Landspecifieke bijdragen

Afghanistan	<i>Law and Order Trust Fund for Afghanistan</i> (LOTFA fase IV) ten behoeve van politie in Uruzgan.
Irak	Het verzorgen van cursussen ten behoeve van Irakese functionarissen van de politieke, rechterlijke macht en het gevangeniswezen.
Colombia	Steun aan de <i>Organisation of American States</i> (OAS) missie gericht op ondersteuning van het vredesproces in Colombia middels monitoring en verificatie van de demobilisatie en reïntegratie van ex strijders.
Afrika	Trainingen van Afrikaanse peacekeepers van de <i>African Standby Force</i> via het Amerikaanse <i>African Contingency Operations Training and Assistance</i> (ACOTA) programma.

Democratic Republic of Congo (DRC)	– UNDP –MONUC (<i>Mission de l'ONU en République démocratique du Congo</i>) programma voor versterking van de veiligheid van burgers in de DRC door training militairen, opvang van hun families, aanleg trainingsfaciliteiten en hervormingen van het militair- juridisch systeem.
Zuid Afrika	– Stabiliteitsplan Oostelijke DRC: vooral rehabilitatie van barakken, gevangenissen en infrastructuur. Twee projecten van de Zuid- Afrikaanse overheid om het vredesproces van Burundi te ondersteunen.

Bijdragen aan Internationale organisaties

UNDP	Activiteiten in de eerste fase van wederopbouw en ondersteuning van wederopbouwactiviteiten in landen waar geen <i>Multi Donor Trust Fund</i> (MDTF) is opgezet
Wereldbank	Regionale en wereldwijde activiteiten die door de Wereldbank (WB) worden uitgevoerd of die door de WB worden beheerd.

Bijdragen voor ontmijning

VN/UNMAS	Ontmijning in Afghanistan en wereldwijd via <i>United Nations Mine Action Service</i> (UNMAS)
Halo Trust	Geoormerkte bijdrage voor ontmijningsoperaties tussen 2004 en 2007 in Afghanistan, Angola, Azerbeidjaan, Georgië, Cambodja, Mozambique en Somalië.

Doelstelling 5: Samenhang en effectiviteit van het veiligheids- en ontwikkelingsbeleid vergroten.

Internationale vraagstukken, vooral op het gebied van crisis-beheersing, vragen om de inzet van een gevarieerd instrumentarium. Nederland hanteert daarbij de zogenaamde 3D benadering: integratie van diplomatie, defensie en ontwikkeling (development). Het waarborgen van vrede en stabiliteit gaat hand in hand met het verbeteren van sociale en economische perspectieven. De inzet werpt vruchten af en de verdere integratie van veiligheids- en ontwikkelingsbeleid is als één van de vier speerpunten benoemd in de beleidsbrief «Een Zaak van Iedereen».

In 2007 is op drie niveaus gewerkt aan verdere integratie van veiligheids- en ontwikkelingsbeleid: (1) flexibilisering en stroomlijning van samenwerking binnen het ministerie, interdepartementaal en met niet-gouvernementele actoren; (2) verbeterde samenwerking tussen VN, EU, NAVO en OVSE, vooral in de operatiegebieden en (3) de uitvoering van het beleid, door inzet van financiële instrumenten (zoals het Stabiliteitsfonds; zie ook doelstelling 4), maar ook door uitzending van meer Nederlandse civiele specialisten, ook van departementen als BZK en Justitie.

Inter- en intra-departementale samenwerking

Wat betreft het eerste niveau is in 2007 de nadruk gelegd op betere inter-departementale samenwerking, vooral bij de voorbereiding en de uitvoering van operaties en bij de vormgeving en uitvoering van *Security Sector Reform*-beleid. Zo nam het ministerie van Landbouw in februari deel aan een expertmissie naar Afghanistan om de mogelijkheden voor alternatieve bestaanswijzen voor papaverboeren in Uruzgan te onderzoeken. De ministeries van Binnenlandse Zaken en Justitie zijn nauw betrokken bij de voorbereidingen op de EVDB-missie in Kosovo. Een OS-bewustwordingscursus is in de loop van 2007 onderdeel geworden van de opleidingscyclus voor militairen die deel gaan uitmaken van het *Provincial Reconstruction Team* (PRT) Uruzgan. Wat betreft de intradepartementale integratie van veiligheids- en OS-beleid is op basis van «Een Zaak van Iedereen» een strategie geïnitieerd voor vredesopbouw en ontwikkeling in fragiele samenlevingen. Bovendien werden voorbereidingen getroffen voor de oprichting van een eenheid die binnen het departement zal worden belast met de coördinatie en uitvoering van die strategie. De eenheid zal in 2008 van start gaan. In de brief werd verder aangekondigd dat er in de komende jaren additionele middelen voor fragiele staten beschikbaar zullen komen (EUR 15 miljoen in 2008, EUR 25 miljoen in 2009, EUR 35 miljoen in 2010).

Samenwerking tussen internationale organisaties

Verbeterde samenwerking in het veld tussen internationale organisaties als VN, EU en NAVO was ook in 2007 een belangrijk punt van aandacht. Daarbij blijkt de ISAF-operatie in Afghanistan steeds vaker een motor voor aanpak van dergelijke bredere transformatie-onderwerpen, zoals de veelvuldige bespreking van de door Nederland gepropageerde «*comprehensive approach*», en het zoeken naar versterking van de capaciteiten op dat vlak. In Europese context werd en marge van de Raad Algemene Zaken en Externe Betrekkingen (RAZEB) in november voor het eerst een gemeenschappelijke vergadering georganiseerd van de ministers van Defensie en Ontwikkelingssamenwerking. In januari organiseerde Nederland een geslaagd internationaal «*high level*» seminar in Rotterdam over geïntegreerd beleid. Een voorbeeld van samenwerking met andere donoren in

het veld is Zuid Sudan, waar Nederland, Zweden, het Verenigd Koninkrijk, Denemarken, Noorwegen en Canada gezamenlijk werken aan wederopbouw via een *Joint Donor Team*.

Uitvoering van geïntegreerd beleid

Wat betreft de uitvoering van geïntegreerd beleid was de missie in Afghanistan in 2007 het voornaamste voorbeeld. Op politiek vlak was er zeer regelmatig dialoog met president Karzai en zijn ministers over mensenrechten, de democratische ontwikkeling en de rechterlijke macht. Met name op het gebied van persvrijheid in relatie tot de nieuwe mediawet en inzake het moratorium op de doodstraf en het tegengaan van straffeloosheid werd er door Nederland intensief geïntervenieerd. Ook de ontplooiing van een Afghaanse legerbrigade in Uruzgan en de uitrol van nationale ontwikkelingsprogramma's in Uruzgan vloeien voort uit deze dialoog. Ook was er sprake van intensief contact met de provinciale autoriteiten van Uruzgan. Voor wat betreft ontwikkelingsgerelateerde activiteiten zijn in 2007 steeds meer NGO's en IO's bereid gevonden voor het oppakken van activiteiten in Uruzgan. Zo werd onder andere subsidie verstrekt voor een saffraanproject van een Nederlands bedrijf voor het verstrekken van alternatieve bestaanswijzen voor papaverboeren. Aan de Duitse ontwikkelingsorganisatie GTZ is subsidie verleend om in Uruzgan een ontwikkelingsprogramma te gaan uitvoeren voor EUR 34 miljoen voor drie jaar. Nederland ondersteunde ook kleinere programma's, die sneller voor de bevolking zichtbare resultaten opleveren. Het gaat hierbij om meer dan 300 activiteiten die verspreid over de provincie worden uitgevoerd, zoals het verbeteren van landwegen, irrigatiekanalen en water-toevoer. Momenteel zijn daarbij in totaal zo'n 23 000 gezinnen of 160 000 mensen betrokken; naar schatting de helft van de bevolking van de provincie.

Ook werd het aantal ontwikkelingsadviseurs in Uruzgan uitgebreid. Sinds mei 2007 is een Civiel Vertegenwoordiger toegevoegd aan de staf van het PRT. Deze zogenaamde *CivRep* zorgt onder meer voor optimale afstemming tussen civiele en militaire activiteiten. Voor wat betreft de uitrol van nationale programma's naar Uruzgan zijn de meest aansprekende voorbeelden daarvan de uitvoering van het onderwijsprogramma *Education Quality Improvement Programme* (EQUIP) en het gezondheidsvoorzieningenprogramma *Basic Package of Health Services*. Door substantiële Nederlandse bijdragen aan deze programma's is het aantal scholen in Uruzgan inmiddels bijna verdubbeld (van 25 naar 43) en heeft nagenoeg de hele bevolking inmiddels toegang tot enige vorm van gezondheidsvoorziening.

Ook in Afrika begint het geïntegreerde beleid steeds meer vorm te krijgen. Een goed voorbeeld hiervan is het programma in Burundi. Ter ondersteuning van de nieuw gekozen regering zet Nederland, zoveel mogelijk samen met andere donoren, in op alle drie dimensies van het wederopbouwproces: politieke transitie en opbouw van de staat, sociaal-economische wederopbouw, en verbetering van de veiligheid. Wat betreft de veiligheid leverde Nederland veiligheidsadviseurs voor het leger, de politie en de geïntegreerde VN-missie in Burundi. Samen met de Burundese regering wordt gewerkt aan de hervorming van de veiligheidssector en worden activiteiten in dat verband financieel ondersteund. Zo zijn kazernes en trainingsfaciliteiten gebouwd. Een ander voorbeeld is de Democratische Republiek Congo. Daar staat de samenwerking met name in het kader van het verbeteren van de stabiliteit, waarbij Nederland een belangrijke donor is van in VN-verband uitgevoerde activiteiten. Tegelij-

kertijd is hard gewerkt aan het op gang brengen van een constructieve dialoog met de regering Kabila met als doel afspraken te kunnen maken over (steun aan) duurzame wederopbouw.

Verder werd in 2007 speciale aandacht besteed aan de problematiek van de kleine wapens. In februari 2007 verscheen de beleidsnotitie «Kleine en Lichte Wapens» waarin het thema «gewapend geweld en ontwikkeling» centraal staat. Nederland heeft in de uitvoering van dit beleid tijdens het afgelopen jaar een actieve rol gespeeld als lid van de kerngroep van de *Geneva Declaration on Armed Violence and Development*. Daarnaast is sterk de nadruk gelegd op bilaterale steun aan landen die de capaciteit missen om de internationaal of regionaal gemaakte afspraken te implementeren. Zo zijn er in 2007 intensieve consultaties geweest met Uganda en Burundi om die landen structureel te steunen in hun plannen om de kleine wapensproblematiek te integreren in hun bredere ontwikkelingsstrategieën.

Doelstelling 6:

Duurzame economische ontwikkeling bevorderen en armoedebestrijding met kracht voortzetten en uitwerken in het project «De Millennium Ontwikkelingsdoelen Dichterbij».

In het beleidsprogramma «Samen werken, samen leven» krijgt ontwikkelingssamenwerking een specifieke plaats met het expliciete streven naar duurzame economische ontwikkeling, armoedebestrijding en het project «De Millennium Ontwikkelingsdoelen Dichterbij». Dit beleidsverslag gaat in op resultaten van beleid in uitvoering én de eerste resultaten van in 2007 gemaakte beleidskeuzes, in het bijzonder de beleidsintensiveringen ten aanzien van «groei en verdeling», «gender en seksuele en reproductieve gezondheid» (beide doelstelling 6), «veiligheid en ontwikkeling» (doelstelling 5) en «klimaat, duurzaamheid en energie» (doelstelling 8). Deze beleidsprioriteiten zijn verwoord in de beleidsnota «Een zaak van iedereen», die in oktober 2007 aan de Kamer werd aangeboden.

Project 2015 «De Millennium Ontwikkelingsdoelen Dichterbij» en de Akkoorden van Schokland

In de eerste honderd dagen na het aantreden van het kabinet heeft er een intensieve dialoog plaatsgevonden met actoren in de Nederlandse samenleving en daarbuiten over de Millennium Ontwikkelingsdoelen (MDG's):

In 2015...

MDG 1 zijn extreme armoede en honger uitgebannen
MDG 2 gaan alle jongens en meisjes naar school
MDG 3 hebben mannen en vrouwen dezelfde rechten
MDG 4 is kindersterfte sterk afgenomen
MDG 5 sterven er minder vrouwen door zwangerschap
MDG 6 is de verspreiding van ziektes als aids en malaria gestopt
MDG 7 leven meer mensen in een duurzaam leefmilieu
MDG 8 is er meer eerlijke handel, schuldverlichting en hulp.

Het eerste project uit het Coalitieakkoord, «De Millennium Ontwikkelingsdoelen Dichterbij» had tot doel met publieke en private partners in Nederland een strategie te ontwikkelen en concrete initiatieven te ondernemen om de achterstanden bij het behalen van de Millennium Ontwikkelingsdoelen te verkleinen.

Op 30 juni 2007, tijdens de publieksmanifestatie «Het Akkoord van Schokland», werden 36 akkoorden getekend. Bedrijven, maatschappelijke organisaties, kennisinstellingen, particulieren en ministers en staatssecretarissen ondertekenden een eigen of een gezamenlijk akkoord en zegden geld toe. Ieder akkoord behelst een concrete afspraak of plan voor hun inzet op één of meerdere MDG's. De akkoorden waarbij het ministerie betrokken is, hebben na de manifestatie concretere vorm gekregen om voor het merendeel in 2008 tot uitvoering te komen. Het subsidiekader voor het Schoklandfonds is in december 2007 gepubliceerd.

De nota «Een zaak van iedereen» was een verdere uitwerking van de Kabinetsagenda 2015, waarin de Kabinetsbrede inzet op de MDG's was neergelegd. Aan deze agenda lag de publicatie «Nederlandse ontwikkelingssamenwerking en de Millennium Ontwikkelingsdoelen» ten grondslag. De praktische uitvoering van de Kabinetsagenda 2015 is van start gegaan met de Akkoorden van Schokland. In aansluiting op de nota «Een zaak van iedereen» werd in 2007 ook de Kabinetsvisie op maatschappelijk

verantwoord ondernemen aan de Kamer aangeboden. Tevens werd samen met het ministerie van VWS een nieuwe notitie geschreven over «Sport en Ontwikkeling» die in februari 2008 aan de Kamer is aangeboden. Nederland beoogt de waarde van sport internationaal beter te benutten en op een bescheiden maar katalyserende wijze bij te laten dragen aan armoedebestrijding, welzijn en vredesopbouw in ontwikkelingslanden.

Naast het departementaal jaarverslag rapporteert het ministerie tweejaarlijks over de behaalde resultaten in de partnerlanden in de publicatie «Resultaten in Ontwikkeling». In mei bood de minister voor Ontwikkelingssamenwerking dit rapport over de periode 2005/2006 aan de Kamer aan.

Intensiveren op Groei en Verdeling

Het bevorderen van een open, op regels gebaseerd en voorspelbaar, niet discriminerend handels- en financieel systeem werd in 2007 gedomineerd door de onderhandelingen over de Economische Partnerschapsakkoorden (EPA's) met de landen in Afrika, het Caraïbisch gebied en de Stille Oceaan (de zogenaamde ACS-landen). Nederland heeft voortdurend gewezen op de noodzaak van een duidelijke ontwikkelingsdimensie in de beoogde WTO-conforme akkoorden. Mede door Nederlandse druk heeft de EU de ACS-landen die een EPA aangaan volledig vrije markttoegang geboden vanaf 1 januari 2008, met alleen overgangsperiodes voor suiker en rijst. Ook is het gelukt om de oorspronpregels voor deze landen te versoepelen. Aan hun kant mogen de ACS-landen een belangrijk deel van hun gevoelige sectoren (zoals landbouw) buiten de liberaliseringsafspraken houden. Omdat de onderhandelingen met de ACS-regio's zeer moeizaam verliepen heeft Nederland steeds gepleit voor een noodoplossing voor niet-MOL's (Minst Ontwikkelde Landen); voor deze categorie landen dreigde bij gebrek aan een handelsakkoord een aanzienlijke handelsverslechtering op 1 januari 2008, het moment waarop het Cotonou handelsregime afliep. Door een gezamenlijke inspanning zijn eind 2007 op de valreep met de meeste niet-MOL's voorlopige (interim) EPA's afgesloten, waarmee hun toegang tot de EU-markt veilig werd gesteld. De Caraïben sloot als enige regio een volledige EPA met de EU af. De meeste MOL's zijn tot nu toe echter buiten deze (voorlopige) akkoorden gebleven, ook in situaties waarbij enkele van hun directe burens als niet-MOL wel een voorlopig akkoord afsloten. Met name in Afrikaanse regio's dreigt het proces van regionale economische integratie daardoor te worden verzwakt. Nederland wil dat dit probleem in het vervolg van de EPA-onderhandelingen wordt aangepakt op basis van de wensen en mogelijkheden van de betrokken landen zelf.

Zie voor MDG 8, doelstellingen 12–15 de tabel in de bijlage bij het beleidsverslag.

Nederland heeft zich actief ingezet voor een spoedige hervatting van de Doha-ronde. Eind 2007 zijn de onderhandelingen, na een opschorting van juli 2006 tot eind 2006, in de eindfase terecht gekomen. De focus ligt voor Nederland nog steeds op landbouw, niet agrarische markttoegang en diensten, maar tot op heden zijn geen doorbraken gerealiseerd als gevolg van onvoldoende flexibiliteit bij de grote WTO-leden. Om problemen die het gevolg zijn van onder andere liberalisering het hoofd te bieden werkt Nederland aan effectieve *Aid for Trade* programma's in Europees verband. In 2007 is een gezamenlijke Europese strategie afgesproken. Bij de implementatie van deze strategie op landenniveau staat voor Nederland voorop

dat de Europese donoren vraaggestuurd werken en hun activiteiten onderling goed afstemmen.

MDG1, het uitroeien van extreme armoede en honger

Doelstelling 1: Het percentage mensen dat moet rondkomen van minder dan een dollar per dag moet in 2015 tot de helft zijn teruggebracht ten opzichte van 1990

Indicatoren	Situatie 1990	Tussenstand 2001	Tussenstand 2004	Doel 2015	Categorie
% van de bevolking dat minder dan \$ 1 per dag te besteden heeft	29,0%	23,4%	18,0%	14,5%	Ontwikkelingslanden
Armoedekloof-ratio (omvang x omvang van armoede)	19,5%	20,5%	17,5%	9,75%	Sub Sahara Afrika

Bron: Global Monitoring Report 2007 (IMF en Wereld Bank).

Zie voor MDG 1, doelstelling 2 de tabel in de bijlage bij het beleidsverslag.

In het advies van de Adviesraad Internationale Vraagstukken (AIV) «Private Sector Ontwikkeling en Armoedebestrijding» wordt terecht gewezen op de relatie tussen economische groei en armoedevermindering en de wijze waarop *pro-poor* groei bevorderd kan worden. Een gezonde ontwikkeling van de private sector is hierbij cruciaal. Een belangrijke factor hierbij is de kwaliteit van de binnenlandse instituties. Het beleid is licht bijgestuurd en meer gericht op het bevorderen van «inclusieve» economische groei, waarbij ook onderwerpen als (beroeps)-onderwijs, gezondheid en rechtzekerheid inclusief aandacht voor «*decent work*» aandacht verdienen. De betrokkenheid van het bedrijfsleven zal worden vergroot om optimaal gebruik te maken van de kennis en kunde. Een goed voorbeeld van een dergelijk publiek-privaat partnerschap is het Schokland-akkoord *Gezondheidsverzekeringsfonds voor Afrika*. Dit akkoord richt zich op het ontwikkelen van systemen van ziektekostenverzekeringen in Afrikaanse landen.

Akkoord van Schokland: The Currency Exchange Fund

Ondernemers en publieke nutsbedrijven op het gebied van infrastructuur en water in ontwikkelingslanden zijn vaak aangewezen op leningen in euro's of dollars. Omdat ze inkomsten ontvangen in lokale valuta zijn ze kwetsbaar voor devaluaties en valutacrisis. Met de oprichting van het Schokland-akkoord *The Currency Exchange Fund* (TCX) biedt FMO, in samenwerking met de Nederlandse overheid en tien medefinanciers, als eerste ter wereld een oplossing voor dit probleem. TCX is het eerste valuta fonds voor ontwikkelingslanden dat de risico's voor bank, ondernemer en nutsbedrijf zodanig reduceert dat het verstrekken van leningen in lokale valuta een aantrekkelijke optie wordt voor alle betrokkenen.

Voor de bestaande Programma Ontwikkelingsrelevante Exporttransactieregeling (ORET) is in 2007 een subsidieplafond vastgesteld, omdat de uitgaven de komende jaren tegen budgettaire grenzen aan dreigden te lopen. De indieningstermijn voor nieuwe aanvragen is daarom ook per 1 augustus 2007 gesloten. Zoals eerder aangekondigd wordt op basis van de beschikbare evaluaties gewerkt aan een nieuwe regeling die de bestaande ORET-regeling zal vervangen. De belangrijkste conclusie van de evaluaties is dat de ORET-projecten in het algemeen goed zijn uitgevoerd,

maar dat de projecten minder goed scoren op armoedebestrijding en de relevantie voor het exporterende bedrijfsleven in de vorm van vervolgoorders. In het Coalitieakkoord is vastgelegd het instrument ontwikkelingsrelevanter en toegankelijker te maken voor het MKB in Nederland én in ontwikkelingslanden. Dit aangepaste instrument zal toegankelijk blijven voor Nederlandse bedrijven, met name op gebieden waarbij er sprake is van onderscheidende en concurrerende kennis van het Nederlandse bedrijfsleven. Het is de bedoeling een nieuwe regeling in de loop van 2008 te presenteren.

Doelstelling: Een beter ondernemingsklimaat				
Indicatoren	2004	2007	2015	Categorie
De tijd die moet worden doorlopen om een bedrijf op te starten	65,8 dagen	59 dagen	Afname	Lage inkomenslanden
De tijd die moet worden doorlopen om eigendom te registreren	99,6 dagen	125 dagen	Afname	Lage inkomenslanden
De tijd die moet worden doorlopen om een contract te laten nakomen	416 dagen	572 dagen	Afname	Lage inkomenslanden

Bron: Wereldbank 2007; World Development Indicators

In december is de kabinetsvisie «Maatschappelijk Verantwoord Ondernemen» aan de Kamer aangeboden. Het motto van deze kabinetsvisie is «inspireren, innoveren, integreren». Doel is dat iedere ondernemer maatschappelijk verantwoord ondernemen (MVO) in zijn kernactiviteiten integreert. MVO biedt immers kansen: in het buitenland is er bijvoorbeeld grote interesse in Nederlandse expertise op terreinen als waterbeheer en duurzame energie.

Intensiveren op MDG 3: Gelijke rechten voor mannen en vrouwen

Vrouwen spelen een belangrijke rol bij de oplossing van conflicten en bij de wederopbouw van hun land. Zonder hun bijdrage is geen duurzame vrede mogelijk. Samen met vijftien maatschappelijke organisaties – en in aanwezigheid van vier ministers – is op 4 december een Nationaal Actieplan gepresenteerd om de positie van vrouwen in conflictgebieden te verbeteren op grond van VN Veiligheidsraad Resolutie 1325 over vrouwen, vrede en veiligheid. Het plan omvat acties ter ondersteuning van de rol van vrouwen bij het oplossen van conflicten en bij wederopbouw. Het Nationaal Actieplan biedt meisjes en vrouwen in conflictgebieden daarnaast meer kans op onderwijs en het recht op ontwikkeling.

Een fonds voor activiteiten op het gebied van MDG 3

In 2007 is overeenstemming bereikt over de oprichting en invulling van een nieuw MDG 3 fonds op basis van een Schoklandakkoord. (Vrouwen)organisaties die de laatste jaren te kampen hadden met teruglopende financiële mogelijkheden om de positie van vrouwen te verbeteren kunnen in 2008 een subsidieaanvraag indienen. Activiteiten die in aanmerking komen voor subsidie moeten een bijdrage leveren aan gendergelijkheid, bijvoorbeeld op het terrein van eigendoms- en erfrecht voor vrouwen, werkgelegenheid voor vrouwen en gelijke kansen van vrouwen op de arbeidsmarkt, deelname en vertegenwoordiging van vrouwen in politiek en bestuur en de aanpak van geweld tegen vrouwen.

De intensivering ten aanzien van MDG 3 wordt ook vormgegeven via multilaterale organisaties. Nederland heeft besloten om EUR vier miljoen bij te dragen aan een speciaal fonds van de Verenigde Naties (in beheer

bij UNIFEM), dat is gericht op het bestrijden van geweld tegen vrouwen. Daarnaast is Nederland de grootste donor van het «United Nations Population Fund» (UNFPA).

In 2007 zijn daarnaast afspraken gemaakt om de komende jaren in negen landen bilateraal de aanpak van het geweld tegen vrouwen te zullen steunen. In vijf van deze landen, Bangladesh, Ghana, Mozambique, Guatemala en Ethiopië zal in 2008 worden begonnen; een jaar later zullen Zuid-Afrika, DRC, Macedonië en Nicaragua zich hierbij voegen. Dit is een intensivering van de Nederlandse inzet op de bescherming van vrouwenrechten in partnerschap met het Nederlandse maatschappelijk middenveld. Verder werd in 2007 ook middels lopende programma's geweld tegen vrouwen aangepakt in verschillende landen. Zo werd in Bangladesh de *Acid Survivors Foundation* gesteund die opvang van slachtoffers combineert met bewustmakingacties en stafbaarstelling en vervolging van daders. In de Democratische Republiek Congo ondersteunt Nederland verschillende activiteiten tegen seksueel geweld tegen vrouwen (van de financiering van een documentaire, vertaling van wetteksten tot gendertraining van militairen). Andere landen waar programma's worden gesteund om geweld tegen vrouwen aan te pakken zijn Ethiopië, Guatemala en Nicaragua.

MDG 3, stimuleren van gelijkwaardigheid tussen mannen en vrouwen en vergroten van de zeggenschap van vrouwen, kent een aantal indicatoren:

Doelstelling 4: Wegwerken van genderongelijkheid in het basis- en voortgezet onderwijs, bij voorkeur al te realiseren in 2005, en uiterlijk in 2015 op alle onderwijsniveaus.					
Indicatoren	Situatie 1990	Tussenstand	Tussenstand	Doel 2015	Categorie
Verhouding van het aantal meisjes t.o.v. jongens in het basis- en middelbaar onderwijs	87%	92% (2001–2002)	94% (2005)	100% (in 2005)	Ontwikkelingslanden
Verhouding van het aantal meisjes t.o.v. jongens in het hoger onderwijs	78% (1999)	89% (2001–2002)	91% (2005)	100%	Ontwikkelingslanden
Verhouding van het aantal geletterde vrouwen t.o.v. mannen tussen 15 en 24 jaar	88%	91% (2002–2004)	92% (2006)*	100%	Lage inkomenslanden*

Bron: Millennium Development Goals Report 2007, Statistical Annex.

* Wereldbank Data & Statistics website; www.worldbank.org

Intensiveren op MDG 5: Verbetering van de gezondheid van moeders
 Nederland heeft naast MDG 3 ook MDG 5 als beleidsprioriteit benoemd. De conferenties *Women Deliver* en *Global Safe Abortion*, die eind oktober 2007 in Londen plaatsvonden en waaraan Nederland actief bijgedragen heeft, benadrukten de noodzaak voor intensievere actie op het gebied van MDG 5. Voor een daadwerkelijke verbetering van de cijfers zijn forse investeringen nodig op het gebied van seksuele en reproductieve gezondheid en rechten (SRGR), inclusief *family planning*; professionele begeleiding tijdens zwangerschap en bevalling; en spoedeisende verloskundige zorg.

